

Gemeente van onze Heer Jezus Messias

1. Mijn preek heeft een beetje een vage titel. Ik heb er namelijk boven gezet: de liturgie als ritueel. Wat ik eigenlijk hoop en als doel voor ogen heb, is dat u aan het eind van mijn preek een beetje begrijpt wat ik daarmee eigenlijk wil zeggen. Straks na deze dienst gaan we het hebben over de liturgie die we op dit moment gebruiken; hij is weer even iets anders geworden dan de liturgie die we daarvoor gebruikten.

Wat ik met deze preek tevens hoop is dat ik u iets van een instrumentarium kan aanreiken waarmee we naar de liturgie, zoals we die in de Bosbeskapel gebruiken, kunnen kijken.

Maar ik wil met iets anders beginnen, met een hele kleine schets van de huidige cultureel-maatschappelijke situatie rond rituelen, een schets die uitloopt op het belang van rituelen. Zonder christelijke rituelen geen geloof, moet je zelfs misschien wel zeggen.

2. Nu eerst mijn korte schets. In de laatste dertig jaar van de vorige eeuw (vanaf de zeventiger jaren) heeft er, als het om rituelen gaat, een enorme kaalslag plaatsgevonden. Dat gebeurde in vrij korte tijd. Dat gebeurde niet alleen in de protestantse kerken, maar ook in de rooms-katholieke kerk. Omdat ik wat meer zicht heb op de protestantse traditie, concentreer ik me nu even daarop.

In de laatste decennia van de vorige eeuw zijn veel van de dagelijkse, christelijke rituelen zoals het bidden, danken en bijbellezen aan tafel, het bidden aan het begin en eind van de dag verdwenen, in het bijzonder onder de jongere generatie. Veel ouderen zijn nog wel aan veel van deze rituelen blijven vasthouden, hoewel ik uit gesprekken met deze oudere generatie ook wel gemerkt heb dat zich ook bij hen wel degelijke veranderingen op dit gebied hebben voltrokken. Wat ik het nauwkeurig samen, dan kan je wel zeggen, dat de groep mensen die deze dagelijkse christelijke rituelen uitvoerden, een stuk kleiner is geworden.

Hoe laat zich dat verklaren? Ik denk dat je moet zeggen dat de rituelen niet meer voldeden aan de manier waarop mensen geloofden. Ze sloten onvoldoende aan bij waar mensen mee bezig zijn. En misschien nog wel het meest geformuleerd als: deze rituelen zeiden mensen niet veel meer. Kortom, de rituelen waren, zogezegd, zijn leeggelopen, ze verloren hun zin en betekenis voor mensen. En daarbij. Vormt de herhaling één van de karakteristieken van het ritueel, dan kan dat ook heel gemakkelijk een probleem worden: dat een sleur gaat worden, terwijl mensen telkens iets nieuws mee maken. Kortom, er gaat geen vernieuwing meer vanuit.

Deze kaalslag van rituelen maakt overigens deel uit van een veel breder proces, dat aangeduid wordt als secularisatie, met minder invloed van kerk en geloof op het leven van mensen. Probleem: er kwam niets voor terug: het ritueel als zodanig leek afgedaan te hebben.

3. In de laatste jaren tien/vijftien jaar is die situatie rond rituelen echter drastisch veranderd. Ik zou een aantal ontwikkelingen moeten schetsen. Vanmorgen beperk ik tot één ontwikkeling. In mijn verhaal in januari volgend jaar, in het oecumenisch leerhuis over de kracht van rituelen, zal ik breder zijn, zal ik ook andere ontwikkelingen schetsen.

In de kerk zijn we als protestanten gaan merken dat we op dat terrein nogal wat missen. Heel geleidelijk voerden we allerlei kleinere, nieuwe rituelen in, kregen we meer oog voor symboliek. De paaskaars kwam binnen in de protestantse kerken. Er kwam een gedachtenisplateau, een plek waar dikwijls witte steentjes werden neergelegd, waarop de naam van de overledene staat + zijn/haar sterfdatum, er kwam een kaarsentafel met een icoon. Ik noem nu een aantal zaken uit de Bosbeskapel. En zo zijn er ongetwijfeld nog wel meer dingen te noemen. En dat alles tot tevredenheid van veel mensen, hoewel er ook altijd wel stemmen te horen zijn die zeggen: 'Dat is rooms', dus niet thuishorend in een protestantse kerk.

4. We constateerden eerder dat veel van de dagelijkse, christelijke rituelen overboord zijn gegaan, dat geldt ook voor christelijke rituelen op de zondag en met bijzondere feestdagen. Soms spreken we er nog met weemoed over. Maar terug naar vroeger willen we niet meer, en kunnen we ook niet meer. Maar tegelijkertijd realiseren we ons dat dat verlies is, en lijkt er langzamerhand het besef te ontstaan dat, als je geen rituelen meer hebt, dat je dan ook het geloof toch eigenlijk steeds meer aan het kwijtraken bent. Dat brengt me bij mijn eerste woorden uit de Vormings- & Bezinningskrant: 'Zonder rituelen geen geloof, zo kan je wel zeggen. In rituelen vindt het geloof namelijk zijn tastbare vorm.' Zonder rituelen wordt het geloof tot een levensovertuiging, tot een bepaalde kijk in het leven. Niet onbelangrijk, maar het is te weinig om geloof te mogen heten, zou ik zeggen. Bij geloof hoort ook praktijk, beleving en beoefening. Rituelen vormen daarvoor een essentieel onderdeel.

5. Eén van de weinig grote rituelen die zijn overgebleven is de liturgie, de kerkdienst. Hoewel, ook die is sterk aan erosie onderhevig. Nee, niet de liturgie zelf, maar wel het aantal deelnemers aan dit ritueel. Het roept vragen op, dat zou het althans moeten doen. Die vragen worden ook wel gesteld, maar er is onduidelijkheid over de richting waaruit de antwoorden moeten komen. Dat weten we niet echt goed. Aan het feit dat de liturgie met een zekere regelmaat voorwerp van gesprek is, proef je ook dat we niet volmondig 'ja' zeggen tegen de liturgie zoals we die hanteren. Aan de ene kant hebben we er wat mee, althans zeker velen, maar er zijn ook altijd weer stemmen die iets van onbehagen laten horen. Mensen die het graag toch anders zagen, zodanig dat het toch meer indruk zou maken. Dat brengt me bij dit – het volgende – punt.

6. Rituelen maken, als het goed is, als ze goed uitgevoerd worden, indruk. Ik hoef, denk ik maar even het binnenhalen van de slachtoffers van de MH17 op vliegbasis Eindhoven in herinnering te roepen, of u begrijpt wat ik bedoel. Dat was een indrukwekkend gebeuren. Een indrukwekkend ritueel. Steeds weer opnieuw.

Betrekken we dat nu op de liturgie als ritueel, dan is de vraag: kunnen we dat ook van de liturgie zeggen: 'Maakt ze indruk?' 'Soms wel, soms niet', hoor ik u zeggen. En dat begrijp ik, maar dat bedoel ik niet. Mij gaat het erom of de liturgie structureel een indrukwekkend gebeuren is. Anders gezegd, het zou zo ingericht moeten zijn, dat het niet anders kan dan indruk maken. Als dat niet zo is, kunnen we daar dan ook aan gaan werken dat dat wel zo wordt? Een spannende vraag, dunkt me, die nog niet zo simpel te beantwoorden is.

7. Ik kom bij een tweede punt. Essentieel voor het ritueel is dat je niet alleen toeschouwer bent, maar dat je er ook een rol in hebt. Geen bijrol, een beetje aan de zijlijn, maar ook echt een belangrijke rol. Een rol die ervoor zorgt dat je ook werkelijk aan het gebeuren van het ritueel deelneemt, omdat er alleen op die manier iets met jou kan gebeuren.

Kijk je dan naar de liturgie zoals die thans plaatsvindt, dan doet de gemeente mee, in het bijzonder tot uitdrukking komend in het zingen, en in het luisteren, in het bijzonder naar de preek. Maar daar blijft het bij. Is die rol voldoende, ik vraag het me af. Wat ik namelijk zie gebeuren, is, als die rol groter en intenser wordt, dat er dan ook meer met de mensen gebeurt, dat ze meer geraakt worden, dat ze getrooster en geïnspireerder de kerk uitgaan.

Ik denk nu aan één dienst heel in het bijzonder: de gedachtenisdienst, en aan de rol die de mensen daarin krijgen die een geliefde hebben verloren, maar ook de anderen, die aan het slot van dat gedachtenismoment zelf een kaarsje mogen aansteken. Dat is een heel intens moment. Dat zie je ook aan de mensen die langslopen, en dat hoor je ook nadien. Dan zou je kunnen denken dat dat aan de inhoud ligt: de gedachte die mensen na aan het hart ligt, dat zal zeker ook het geval zijn, maar er is, dunkt me, toch meer aan de hand, het heeft ook met het ritueel zelf te maken, meer nog met de actieve rol die mensen erin innemen, die ervoor zorgt dat er ook meer beleving is. Het roept de vraag, bij mij althans, het zal u niet verbazen, of we dat gegeven, van die actievare en intensere rol, niet meer een plek moeten geven om van de liturgie een meer intens gebeuren te maken.

8. Een derde punt wil ik naar voren brengen. En daarvoor zet ik bij de liturgie zoals we nu gebruiken. De liturgie die ten slotte uit een bezinningsgesprek is gekomen, een bezinningsgesprek dat zich voornamelijk in de liturgiecommissie heeft afgespeeld, en waarvan u via het kerkblad kennis hebt verkregen.

Boeiend is nu om te zien wat de oorspronkelijke inzet was, en wat er uiteindelijk uitgekomen is. 'Vernieuwing van de liturgie', dat was de inzet. Dat vond zijn oorsprong in het feit dat er verschillende wijkgemeenten bij elkaar kwamen, die elk hun eigen liturgie hebben, maar er was ook een verlangen, althans zo dacht ik, en ik dacht het ook in de liturgiecommissie te proeven, dat er ook echt aan vernieuwing gedaan zou worden, dat we tot een echt andere liturgie zouden komen. En dat gebeurde niet. Nu zou u kunnen denken dat ik nu met kritiek kom, maar dat is niet waar ik op uit ben. Het feit dat in verhouding tot de liturgie zoals we die in elk van onze wijkgemeentes gebruikten, deze liturgie bijna hetzelfde is, toont voor mij iets anders, iets dat essentieel is voor het ritueel, dat het bestaat uit telkens terugkerende elementen. En dat je die niet zomaar even overboord kunt zetten zonder aan het ritueel geweld te doen. Dat is wat ik hier proef. Dat is wat uit dat proces is gekomen: eigenlijk een diep besef van de liturgie als een ritueel met zijn eigen vaste patroon.

9. Nog voor een punt wil ik uw aandacht vragen. Daarvoor begin ik bij Lucas 24. Het zal u misschien verbaasd hebben dat ik voor deze bijbeltekst koos. Dat heeft enerzijds te maken met het feit de christelijke liturgie haar fundament in Pasen vindt, in het feest van de opstanding van haar Heer, Messias Jezus, maar anderzijds dat in dit verhaal het grondpatroon van de liturgie verscholen ligt. Kent de klassieke liturgie twee brandpunten, het zijn de twee brandpunten die we in Lucas 24 tegenkomen: Schrift en Tafel. En dan kan het niet anders of het moet u zijn opgevallen dat meer nog dan de Schrift de Tafel voor het herkenningmoment zorgt! Een zin om lang over na te denken, zeker ook binnen een traditie, de protestantse, waarbinnen de Schrift altijd de centrale plek heeft ingenomen.

Dit verhaal, Lucas 24, brengt me op nog een aspect, bij iets dat niet minder karakteristiek is voor het ritueel. Dat is dat – als het goed is – , in een ritueel meer van jezelf meedoet dan één element, één aspect. Bij ons doen bij de verschillende elementen van het ritueel, de liturgie, eigenlijk steeds dezelfde twee zintuigen mee: de mond en het oor. Met de mond zingen we en met het oor luisteren we. Maar waar blijven we met onze handen, en met onze voeten, en ik zou hier ook de knieën kunnen noemen, waarmee we ons voorover buigen.

En goed, we gebruiken onze voeten dan wel, om te gaan staan, maar in beweging komen met diezelfde voeten doen we amper. En onze handen, ja die gebruiken we om de collectezak door te geven, maar waarom niet ook om iets met elkaar te delen. Of onze armen. Die zouden we kunnen gebruiken om die om de schouders van een ander te leggen. Het zijn allemaal maar willekeurige (*sic*) voorbeelden, die eigenlijk maar een ding duidelijk willen maken: dat we nu wel erg veel op ons zitvlak zitten, en dat in de liturgie verder erg weinig van meer aspecten van ons ‘zijn en van ons lichaam gebruikt worden, terwijl dat wel bij een ritueel hoort.

10. Voor mijn allerlaatste punt moet ik terug naar Lucas 24, terug naar dat wat het hart vormt van het christelijk ritueel. Kijk, want dat is wat het christelijk ritueel wil, dat is wat God wil door het ritueel heen: zich aan u en mij manifesteren Dat is het hart. Een hart dat zou moeten kloppen!

In de Naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Amen.

*TOV-zondag¹, 6 september 2015
Bosbeskapel, Den Haag Zuidwest
ds. Nico Riemersma*

¹ De taakgroep Vorming & Bezinning (Den Haag Zuidwest) bedacht themazondagen in het kader van het jaarthema ‘De kracht van rituelen en symbolen’. We bedachten daarvoor een nieuwe naam: TOV-zondagen. *Tov* is allereerst het Hebreeuwse woord voor ‘goed’. Daarnaast is het een afkorting, die bij ons staat voor: *Thema, Ontmoeting, Verdieping.*